

Przychody z niezatwierdzonych roszczeń w sprawozdaniach finansowych polskich spółek budowlanych notowanych na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie

Revenue from unapproved claims in the financial statements of Polish construction companies listed on the Warsaw Stock Exchange

PAWEŁ SZALACHA *

Otrzymano: 24.05.2022 – Poprawiono: 08.01.2023, 20.02.2023 – Zaakceptowano: 20.02.2023

Streszczenie

Cel: Roszczenia wykonawcy o zwiększenie wynagrodzenia to nierzadko spotykany element realizacji kontraktu budowlanego. Mimo ich niepewności oraz ryzyka oszacowania przyszłych wpływów z niezatwierdzonych roszczeń, standardy rachunkowości dopuszczają ujęcie ich jako przychody. Celem artykułu jest zaprezentowanie kryteriów ich ujmowania w księgach rachunkowych oraz zaproponowanie wykazu potrzebnych ujawnień i na tym tle przeprowadzenie oceny ujawnień przez polskie spółki budowlane.

Metodyka/podejście badawcze: Analiza literatury i regulacji z zakresu rachunkowości, w szczególności MSSF 15 „Przychody z umów z klientami”. Przedmiotem badania empirycznego były roczne sprawozdania finansowe 27 polskich spółek budowlanych notowanych na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie.

Wyniki: Badanie pokazało, że rozpoznanie przychodów z niezatwierdzonych roszczeń wymaga istotnych ujawnień w notach objaśniających sprawozdania finansowego. Polskie spółki budowlane nie przedstawiają w sposób wystarczający potrzebnych informacji o takich przychodach i ich wpływie na sprawozdania finansowe. Zdecydowana większość spółek nie prezentuje żadnych ujawnień, a spółki ujawniające takie informacje nie zawsze pokazują kompletny zestaw potrzebnych ujawnień. Prezentowane dane są trudno porównywalne, gdyż zakres i miejsce ujawnień są niejednolite.

Oryginalność/wartość: Artykuł jest uzupełnieniem dorobku naukowego z zakresu sprawozdawczości finansowej podmiotów realizujących umowy o roboty budowlane. Zawarto w nim propozycję katalogu ujawnień o przychodach z nieuznanych roszczeń oraz określono braki w ujawnieniach polskich spółek budowlanych.

Słowa kluczowe: kontrakty długoterminowe, sprawozdawczość finansowa, przychody, roszczenia, budownictwo.

* Dr Paweł Szalacha, biegły rewident, dyrektor finansowy w spółce budowlanej PORR S.A., Warszawa <https://orcid.org/0000-0001-8386-6093>, pawel.szalacha@wp.pl

Abstract

Purpose: A contractor's claims for increased remuneration frequently occur in construction projects. Despite their uncertainty and risk of estimating future cash inflows, accounting standards allow them to be recognized as revenues. The purpose of the article is to present the conditions for recognizing them as revenues and to propose a checklist of required disclosures. Against this background, the article evaluates the sufficiency of disclosures of Polish construction companies.

Methodology/approach: The analysis of the professional literature and accounting regulations, especially IFRS 15 „Revenues from Contracts with Customers”. The empirical research concentrated on yearly financial statements of 27 Polish construction companies listed on the Warsaw Stock Exchange.

Findings: The research showed that recognition of revenues from not yet approved claims requires significant disclosure. Polish construction companies do not present enough necessary information about such revenues or their impact on their financial statements. The vast majority of companies do not disclose any information. Those companies that do disclose such information do not always present the full scope of required disclosures, and the data presented are difficult to compare as their scope and where they are placed in the notes are not uniform.

Originality/value: The paper complements the scientific achievements in the financial reporting of companies that conduct long-term construction contracts. It proposes a checklist of required disclosures about revenues from not yet approved claims. It identifies a lack of required disclosure of Polish construction companies.

Keywords: long-term contracts, financial reporting, revenues, claims, construction.

Wprowadzenie

Przychody z roszczeń o zwiększenie wynagrodzenia wykonawcy tytułem pokrycia nieprzewidzianych kosztów mogą być (i nierzadko w praktyce bywają) istotną częścią przychodów kontraktu budowlanego. Mogą one znacząco wpłynąć na rentowność pojedynczego kontraktu, jak również wynik finansowy całej spółki budowlanej. Roszczenia stanowią zmienny element wynagrodzenia wykonawcy umowy budowlanej. Do czasu zatwierdzenia przez zamawiającego mają niepewny charakter. Zanim ich całość lub część zostanie zatwierdzona i wypłacona wykonawcy, często są one przedmiotem długotrwałych negocjacji lub wręcz sporów sądowych.

Ujęcie w wyniku i księgach rachunkowych jednostki przyszłych, szacowanych przychodów z roszczeń, które nie zostały jeszcze zatwierdzone wiąże się nieodłącznie z niepewnością i ryzykiem. Podstawą oszacowania ich wysokości, którą ma otrzymać wykonawca i którą można uwzględnić w wyniku jednostki, jest ocena zarządu i, zazwyczaj, opinie ekspertów z zakresu budownictwa, prawa i finansów. Aby użytkownicy sprawozdań finansowych byli odpowiednio poinformowani o zmiennym i niepewnym charakterze spodziewanych przychodów z niezatwierdzonych jeszcze roszczeń, ich wysokości i wpływie na wynik finansowy, wykonawca kontraktu budowlanego powinien w swoich sprawozdaniach finansowych ujawnić adekwatne informacje na ich temat. Ujawnienia powinny obejmować szczegółowe dane

o aktywowanych roszczeniach, czyli np. wskazać ryzyko i niepewność przyszłych wpływów, stan zaawansowania negocjacji z zamawiającym, spodziewane kwoty i terminy otrzymania środków pieniężnych itd.

Autor artykułu stawia hipotezę, że polskie spółki budowlane nie ujawniają, w sposób wystarczający, w sprawozdaniach finansowych potrzebnych informacji o rozpoznanych przychodach z niezatwierdzonych roszczeń, ich wpływie na sprawozdawczość finansową tych podmiotów, a w szczególności ich kapitał własny oraz sumę bilansową.

Celem artykułu jest zaprezentowanie wykazu potrzebnych ujawnień o przychodach z niezatwierdzonych roszczeń. Ma on umożliwić użytkownikowi sprawozdania finansowego wgląd w zastosowaną metodę szacowania przyszłych przychodów, przedstawić ryzyko i niepewności z tym związane, a także ich finansowy wpływ na kapitał własny i sumę bilansową. Na tle tak sformułowanego katalogu ujawnień, autor przeprowadził badanie praktyki przedstawiania przez polskie spółki budowlane informacji o przychodach z niezatwierdzonych roszczeń. Dodatkowo sprawdził ich wpływ na kapitał własny i sumę bilansową analizowanych spółek.

Dla realizacji celów pracy przeprowadzono studia literaturowe oraz badania empiryczne, którymi objęto sprawozdania finansowe 27 spółek budowlanych notowanych na Gieldzie Papierów Wartościowych w Warszawie. Metody badawcze zastosowane w pracy objęły krytyczną analizę literatury krajowej i zagranicznej oraz unormowań prawnych i regulacji polskich i międzynarodowych standardów rachunkowości. Na podstawie przeglądu literatury, wymogów jakościowych stawianych informacjom zawartym w sprawozdaniu finansowym oraz osobistym obserwacjom autora, który wiele lat pracował na kierowniczym stanowisku w dziale finansowym dużej polskiej spółki budowlanej, zaproponowano wykaz potrzebnych ujawnień o rozpoznanych w księgach wykonawcy przychodach z nieuczynanych jeszcze roszczeń. Dla 27 spółek wchodzących w skład WIG-Budownictwo, które świadczą usługi budowlane, przeanalizowano ich sprawozdania finansowe za rok 2021 pod kątem prezentacji w nich informacji ujętych w zaproponowanym katalogu ujawnień.

1. Niezatwierdzone roszczenia jako element przychodów wykonawcy umowy budowlanej. Zakres potrzebnych ujawnień w sprawozdaniu finansowym

Przeprowadzone studia literatury poświęcone zostały zagadnieniom związanym z ekonomiczną i prawną naturą roszczeń oraz warunkom traktowania ich jako dodatkowego wynagrodzenia wykonawcy. W ramach przeglądu literatury skoncentrowano się na takich kwestiach jak:

- niepewny i zmienny charakter przyszłych przychodów z niezatwierdzonych roszczeń;
- kryteria umożliwiające ich rozpoznanie (zaksięgowanie) jako przychody wykonawcy jeszcze przed ich zatwierdzeniem przez zamawiającego;

- metody szacowania przyszłych przychodów z roszczeń i związany z nimi znaczny stopień uznaniowości i osądów;
- wykaz wymaganych ujawnień w sprawozdaniach finansowych wykonawcy umowy budowlanej.

Osiągnięcie zaplanowanego poziomu rentowności na realizowanym kontrakcie budowlanym zależy zazwyczaj od jego sprawnej realizacji, według ustalonego harmonogramu rzeczowo-finansowego, oraz zgodnie z założeniami przygotowanego budżetu (Kotapski, Eaton, 2009). Sporządzając budżet kontraktu budowlanego, jego przyszły wykonawca (przedsiębiorstwo budowlane) przyjmuje określone założenia co do technicznej wykonalności robót w danych warunkach, cen zakupu materiałów budowlanych i usług podwykonawców, czasu trwania poszczególnych etapów prac itd. Opierając się na skalkulowanym kosztorysie, wykonawca ustala cenę za roboty budowlane, doliczając odpowiednio narzut kosztów ogólnych, marżę zysku lub ewentualnie również inne dodatki do ceny kosztorysowej (Welk, 2001).

Przedsiębiorstwa budowlane nie działają w „świecie idealnym” i dlatego zmiany umowy w trakcie ich realizacji są „częścią ich życia” (Van der Puil, Van Weele, 2013). Nierzadko w trakcie budowy pojawiają się nieprzewidziane okoliczności, które skutkują, dla wykonawcy, koniecznością poniesienia dodatkowych, nieujętych w budżecie projektu kosztów. Powodują one pogorszenie marży bądź nawet straty z tytułu realizowanego kontraktu. Wynikają one przede wszystkim z takich sytuacji jak:

- zwiększenie zakresu rzeczowego robót w stosunku do założeń projektowych przekazanych wykonawcy przez zamawiającego;
- wydłużenie czasu realizacji kontraktów na skutek m.in. braku dostępu do placu budowy z powodu niekorzystnych warunków atmosferycznych, wad w dokumentacji projektowej dostarczonej przez zamawiającego itd.;
- odmienne warunki gruntowe aniżeli opisane w warunkach przetargu;
- niezgoda zamawiającego na odbiory wykonanych prac i/lub odmienne interpretacje między stronami co do instrukcji postępowania na placu budowy;
- niemożliwy do przewidzenia, nadzwyczajny, wzrost cen: materiałów budowlanych, transportu, wynajmu sprzętu oraz usług budowlanych podwykonawców i robocizny.

Na podstawie postanowień umownych oraz ogólnych przepisów prawa, przedstawione okoliczności mogą być zakwalifikowane jako zmiana umowy z zamawiającym. Mogą z tego wynikać roszczenia wykonawcy o zwiększenie wynagrodzenia. Jeżeli zostały one odpowiednio udokumentowane i zgłoszone zamawiającemu, to uzyskują podstawę prawną, istnieją i mogą być uzyskane (wyegzekwowane) przez wykonawcę umowy budowlanej (Wirkus, Trzeciński, 2011). Ponieważ są to koszty, których wykonawca nie mógł wcześniej przewidzieć i uwzględnić odpowiednio w umowie i których poniesienie nie wynika z jego winy, może on domagać się od zamawiającego ich rekompensaty (pokrycia kosztów) w formie zapłaty dodatkowego wynagrodzenia (Szalacha, 2021).

Uznane przez zamawiającego w części lub całości roszczenia stanowią dodatkowe przychody wykonawcy. Jest to zmienny element wynagrodzenia, który nie był

pierwotnie przewidywany przez wykonawcę, ale wskutek zaistnienia określonych okoliczności zwiększył ostatecznie przychody wykonawcy z realizowanego kontraktu budowlanego (Kotapski, 2014).

W praktyce uzyskanie przez wykonawcę zgłoszonych przez niego roszczeń wiąże się z wysokim stopniem niepewności i zajmuje zwykle długi okres (czasem nawet wiele miesięcy po oddaniu obiektu budowlanego). Zamawiający z reguły nie chce płacić za dodatkowe koszty poniesione przez wykonawcę lub czyni to bardzo niechętnie. Nierzadko kończy się tylko częściowym uznaniem roszczeń wykonawcy. Często jego roszczenie o zwiększenie wynagrodzenia jest przedmiotem długotrwałych negocjacji z zamawiającym co do zmiany zakresu lub ceny (lub obu tych zmiennych). Dodatkową trudność może przysporzyć zebranie materiału dowodowego, który pozwoli jednostce skutecznie dochodzić roszczeń. Opisane niebezpieczeństwo dostrzegli autorzy żółtej i czerwonej książki FIDIC¹ (2017), którzy nałożyli na wykonawców obowiązek prowadzenia bieżących zapisów dotyczących zdarzeń, które mogą być istotne w toku ewentualnego sporu. W realiach inwestycji budowlanych część roszczeń zgłaszanych przez stronę nie zostaje zaspokojona, dopóki ostateczny rozstrzygnięcia nie wyda sąd powszechny lub arbitrażowy (Sakowski, 2018).

Niezatwierdzone jeszcze, ale uzasadnione i dobrze udokumentowane roszczenia, które wykonawca jest w stanie skutecznie wyegzekwować, można uwzględnić w budżecie przychodów kontraktu budowlanego. Takie podejście pozwala na poznanie rzeczywistej rentowności realizowanego kontraktu i kompletne ujęcie realizowanych w jego trakcie przychodów. Jest to istotne również dlatego, że przychody przedsiębiorstwa są powszechnie traktowane jako jeden z najbardziej istotnych mierników jego osiągnięć finansowych (Wagenhofer, 2014).

Zasady ujmowania w przychodach wykonawcy kontraktu budowlanego roszczeń zgłoszonych do zamawiającego, ale jeszcze formalnie przez niego niezatwierdzonych (zaakceptowanych), uregulowane są w standardach rachunkowości, a w szczególności w Krajowym Standardzie Rachunkowości nr 3 „Niezakończone usługi budowlane” (KSR 3, 2009) oraz Międzynarodowym Standardzie Sprawozdawczości Finansowej nr 15 „Przychody z umów z klientami” (MSSF 15, 2016).

Punkty VI.1 oraz VI.4 KSR 3 stanowią, że roszczenia wykonawcy wobec zamawiającego lub osób (firm) trzecich stanowią element zwiększający przychody o budowę. KSR 3 w pkt. III.1 definiuje roszczenie z tego tytułu jako kwotę, której wykonawca dochodzi od zamawiającego lub innej strony (firmy) tytułem pokrycia kosztów nieuwzględnionych w umowie. Ponieważ akceptacja roszczeń i ich kwot przez zamawiającego jest wysoce niepewna, to uwzględnianie przychodów z roszczeń w całkowitych przychodach z umowy o budowę powinna poprzedzić rzetelna i ostrożna analiza prawdopodobieństwa uznania roszczenia przez zamawiającego kwoty, którą zaakceptuje (ewentualnie analiza prawdopodobieństwa wygrania sprawy w sądzie).

¹ FIDIC są to powszechnie uznane międzynarodowe standardy – wzorce umów o prace projektowe lub roboty budowlane – opracowywane przez Międzynarodową Federację Inżynierów Konsultantów (Federation Internationale des Ingenieurs-Conseils).

Warunki ujmowania w przychodach księgowych wykonawcy niezaakceptowanych jeszcze przez zamawiającego roszczeń są skomplikowane. W polskiej literaturze brakuje szczegółowego opracowania tego zagadnienia. Dlatego celowe jest odwołanie się – zgodnie z art. 10 ust. 3 Ustawy z dnia 29 września 1994 roku o rachunkowości – do Międzynarodowych Standardów Rachunkowości.

Zgodnie z MSSF 15, rozpoznanie przychodów z umów budowlanych odbywa się na podstawie pięciostopniowego modelu rozpoznawania i ujmowania przychodów. Są one ujmowane, gdy spełnione są łącznie wszystkie następujące kryteria:

- 1) strony umowy zawarły umowę i są zobowiązane do wykonania swoich obowiązków;
- 2) przedsiębiorstwo budowlane jest w stanie zidentyfikować prawa każdej ze stron dotyczące dóbr lub usług, które mają zostać przekazane;
- 3) wykonawca usługi budowlanej jest w stanie zidentyfikować warunki płatności za dobra lub usługi, które mają zostać przekazane;
- 4) umowa ma treść ekonomiczną, czyli można oczekiwać, że w wyniku umowy zmieni się ryzyko, rozkład w czasie lub kwota przyszłych przepływów pieniężnych jednostki oraz
- 5) jest prawdopodobne, że spółka otrzyma wynagrodzenie, które będzie jej przysługiwało w zamian za dobra lub usługi, które zostaną przekazane klientowi (MSSF 15, 2016).

Roszczenia finansowe wykonawcy wyceniane są jako wynagrodzenie zmienne i uwzględnione w cenie transakcji, z zastrzeżeniem, że „nie jest prawdopodobne, że wystąpi istotne odwrócenie skumulowanych przychodów w przyszłości”. Analizując umowy o roboty budowlane pod kątem rozpoznania przychodów (w tym przychodów z roszczeń), istotne jest jednoznaczne ustalenie i opisanie przedmiotu zamówienia. Przedmiot projektu budowlanego może obejmować zobowiązanie umowne, które należy zidentyfikować w momencie zawarcia umowy. Oznaczenie przedmiotu świadczenia na gruncie umowy o roboty budowlane wiąże się z tym, że wykonawca zobowiązany jest do wykonania robót zgodnie z projektem (Wysoczański, 2018), a w przypadku bardziej skomplikowanych inwestycji zakres robót wynika z dokumentacji kontraktowej (Wilken, Ghaly, 2012).

Zmiana umowy między wykonawcą a zamawiającym ma miejsce, gdy strony umowy zatwierdzą zmianę, która powoduje powstanie nowych lub zmianę istniejących egzekwowalnych praw i obowiązków stron umowy. Zmiana umowy może mieć miejsce, nawet jeśli strony umowy pozostają w sporze co do zmiany zakresu lub ceny (lub obu tych zmiennych) lub jeśli strona zatwierdziła zmianę zakresu umowy, ale nie ustaliła jeszcze odpowiedniej zmiany ceny. Wówczas przy ustalaniu, czy nowo powstałe lub zmienione prawa i obowiązki są egzekwowalne, uwzględnia się wszystkie istotne fakty i okoliczności, w tym warunki umowy i inne informacje.

Rozpoznanie przychodu w przypadku skomplikowanego i wieloetapowego projektu budowlanego z wielostopniową strukturą wykonawczą i zarządczą jest trudne. Jednym z najbardziej kontrowersyjnych problemów jest zgłaszanie przez wykonawcę roszczeń czasowych lub finansowych (Gierusz, Szumisz, 2019). Do momentu zatwierdzenia roszczeń przez zamawiającego mają one charakter niepewny i zmienny. Wykonawca, który zamierza ująć w budżecie przychodów kontraktu budowlanego dodatkowe przychody z tytułu oczekiwanych, ale niezatwierdzonych

jeszcze roszczeń musi zachować bardzo ostrożne podejście i kierować się określonymi kryteriami (Szalacha, 2020).

Szacując wielkość zmiennej części wynagrodzenia, powinien on kierować się profesjonalnym osądem oraz uwzględnić wszystkie informacje, które są dla niego w sposób racjonalny dostępne – czyli opinie prawne i raporty niezależnych ekspertów z zakresu budownictwa, prawa, rachunkowości, finansów, prowadzenia projektów itd.; historyczne rozstrzygnięcia dotyczące analogicznych sytuacji; bieżące prognozy itd. Oceniając, czy otrzymanie kwoty wynagrodzenia jest prawdopodobne, przedsiębiorstwo budowlane musi uwzględniać zdolność i zamiar zapłaty kwoty wynagrodzenia przez zamawiającego w odpowiednim terminie. W zależności od okoliczności, posiadanych dowodów oraz zapisów umowy między wykonawcą a zamawiającym, prawdopodobieństwo oraz wielkość (procent) kwoty do uzyskania z całkowitej wartości zgłoszonych roszczeń jest różna.

Ocena racjonalności szacunków w sprawozdawczości finansowej spółek z branży budowlanej i inżynieryjnej to obszar, na który należy zwrócić szczególną uwagę, dokonując pomiaru wyniku finansowego (Gierusz, Szumisz, 2019). W branży budowlanej do niepewności szacunków przyczynia się to, że istotną rolę w ich ustalaniu ma ludzki osąd i posiadane doświadczenie w formułowaniu założeń adekwatnych do danej sytuacji (Baloi, Price, 2003).

Zastosowane przez przedsiębiorstwo budowlane szacunki co do ujętej w księgach spodziewanej kwoty zmiennego wynagrodzenia mogą wymagać istotnych ujawnień w notach objaśniających do sprawozdania finansowego, jak również opisanie w polityce rachunkowości. Takie podejście zapewni, że użytkownicy sprawozdań finansowych rozumieją osądy i szacunki użyte dla rozpoznania przychodu i zmienne wpływające na przewidywane przyszłe przychody (Van Wyk, Coetse, 2020).

Celem MSSF 15 jest wskazanie zasad przedstawiania interesariuszom użytecznych informacji dotyczących charakteru, kwot, rozkładu w czasie oraz niepewności osiągniętych przychodów i związanych z nimi przepływów pieniężnych wynikających z umów z klientami (IAASB, 2018). M. Świdarska (2005, s. 103) pisze, że „informacja jest w gospodarce wolnorynkowej kluczowym elementem warunkującym sukces – to ona stanowi podstawę podejmowania decyzji”. Głównym źródłem tych danych są sprawozdania finansowe. Dostarczając najbardziej syntetycznych wiadomości o kondycji danej jednostki, umożliwiają inwestorom ocenę ryzyka oraz stopnia zwrotu zainwestowanego kapitału. Aby jednak informacje w sprawozdaniach finansowych mogły stanowić podstawę oceny tego ryzyka, muszą spełniać określone wymogi jakościowe, do których zalicza się: zrozumiałość, przydatność, wiarygodność i porównywalność (Założenia koncepcyjne..., 2004).

Użyteczność rachunkowości zależy od szczegółowości informacji dostarczanych przez nią w formie sprawozdań, ponieważ im dokładniejszy i bardziej wieloaspektowy opis zdarzeń, tym rachunkowość lepiej zaspokaja potrzeby informacyjne wszystkich użytkowników (Gmytrasiewicz, 2008). Łatwość zrozumienia i interpretacji prezentowanych danych, zakładając, że ich odbiorca dysponuje dostateczną wiedzą z rachunkowości, zależy przede wszystkim od przejrzystości struktury i zakresu ujawnianych informacji w obszarze polityki rachunkowości przyjętej przy konstrukcji sprawozdania finansowego. Interpretacja informacji i właściwa ocena rzeczywistości gospodarczej są możliwe, dopiero gdy istnieje uzasadnione przekonanie co do pełnego

i dokładnego ujawnienia faktów przez spółkę. Ponadto im więcej danych o jednostce, tym – w odczuciu inwestorów – mniej spekulacji, a więc i mniejsze ryzyko (Gościniak, Pałczyńska-Gościniak, 2006).

W przypadku spółek realizujących długoterminowe kontrakty budowlane ma to szczególne znaczenie. Od przyjętych metod pomiaru przychodów i kosztów niezakończonych umów długoterminowych zależy bowiem obraz sytuacji majątkowej i finansowej jednostek realizujących tego typu działalność. Tym samym prezentacja zasad, którymi kieruje się przedsiębiorstwo, dokonując odpowiednich ujawnień w sprawozdaniu finansowym, determinuje nie tylko użyteczność, ale i wiarygodność uzyskiwanych informacji. W tej sytuacji niezmiernie wzrasta rola informacji dodatkowej jako źródła ujawnień o polityce rachunkowości przyjętej przez podmiot (Silska-Gembka, 2011).

Rozpoznawanie w księgach rachunkowych wykonawcy przychodów z niezatwierdzonych roszczeń wiąże się z istotną niepewnością co do kwot spodziewanych przepływów pieniężnych, terminu ich uzyskania, jak i w ogóle faktu, czy wykonawca będzie w stanie skutecznie wyegzekwować je od zamawiającego. Jak wskazują J. Gierusz i A. Szumisz (2019), „rozliczenie zmian i roszczeń wynikających z umowy wymaga od jednostki ujawnienia w informacji dodatkowej znacznie szerszej informacji o transakcjach i ich uwarunkowaniach prawnych, tak aby użytkownicy sprawozdań mogli otrzymać użyteczne dane”.

Istotną wskazówkę co do zakresu potrzebnych ujawnień w tym zakresie stanowi punkt 110 pt. „Ujawnienia informacji” zawarty w MSSF 15. Zgodnie z nim ujawnienie informacji powinno mieć na celu „umożliwienie użytkownikom sprawozdań finansowych zapoznanie się z charakterem, kwotą, terminami uzyskania oraz niepewnością związaną z przychodami i przepływami pieniężnymi wynikającymi z umów z klientami. W tym celu należy podawać informacje jakościowe i ilościowe o takich elementach jak:

- umowy z klientami;
- znaczące osądy i zmiany tych osądów;
- wszelkie składniki aktywów będące wynikiem poniesienia kosztów doprowadzenia do zawarcia lub wykonania umowy z klientem.

W świetle przeprowadzonego przeglądu literatury, autor proponuje, aby katalog ujawnień o przychodach z niezatwierdzonych roszczeń obejmował prezentację takich informacji jak:

- a) wyraźne wskazanie, czy spółka podwyższyła przychody z realizowanych kontraktów o oszacowane spodziewane zwiększenie wynagrodzenia z tytułu zgłoszonych roszczeń, które nie są jeszcze zatwierdzone przez zamawiającego;
- b) opis metody szacowania przychodów z roszczeń oraz wskazanie na znaczny stopień uznaniowości osądów co do szans i ryzyka ich uzyskania w części lub nawet w całości;
- c) kwoty zaksięgowanych przychodów;
- d) spodziewane terminy uzyskania wpływów.

Autor rekomenduje, aby ujawnienia znajdowały się w jednej nocie objaśniającej, co ułatwi analizę sprawozdania finansowego oraz zwiększy porównywalność między różnymi podmiotami. Właściwym miejscem do tego wydaje się nota poświęcona przychodom wykonawcy usługi budowlanej.

2. Badanie empiryczne ujawnień o aktywowanych roszczeniach przez spółki budowlane notowane na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie

Badaniem objęto sprawozdania finansowe 38 spółek notowanych na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie, które wchodziły w skład indeksu WIG-Budownictwo. Jest to indeks sektorowy, w którego skład wchodziły spółki zakwalifikowane do sektora „budownictwo”. Analizie poddano sprawozdania finansowe za rok 2021 (zarówno sprawozdania jednostkowe, jak i skonsolidowane).

Jak wykazała analiza sprawozdań finansowych, 11 podmiotów w ogóle nie świadczyło usług budowlanych. Chodzi tutaj o takie spółki jak: Ferro SA, Herkules SA, Lentex SA, Libet SA, PJP Makrum SA, Rafako SA, Resbud SE, Selena FM SA, Śnieżka SA, Ulma Construcccion Polska SA oraz ZM Ropczyce SA. Ponieważ z natury ich działalności, nie mogły pojawić się u nich roszczenia wobec zamawiających o zwiększenie wynagrodzenia za roboty budowlane, ich sprawozdania nie były przedmiotem dalszej pogłębionej części badania.

Analiza sprawozdań finansowych pozostałych 27 spółek wchodzących w skład indeksu WIG-Budownictwo pokazała, że w 2021 roku wykonywały one działalność budowlano-montażową (lub przynajmniej jeden z segmentów ich działalności polegał na świadczeniu usług budowlanych). W związku z tym, ich roczne sprawozdania finansowe za rok 2021 zostały szczegółowo przeanalizowane pod kątem ujawnień o rozpoznanych przychodach z aktywowanych roszczeń.

W pierwszej kolejności zbadano, czy spółki będące wykonawcami umów o roboty budowlane i uzyskujące wynagrodzenie z ich realizacji prezentują takie dane jak:

- opis zasad ujmowania przychodów z umów o roboty budowlane (opis zasad wyceny);
- informacje o zmiennej części wynagrodzenia;
- wskazanie, czy spółka rozpoznała w przychodach niezatwierdzone jeszcze przez zamawiającego roszczenia.

Tabela 1. Zakres podstawowych ujawnień

Spółka	Opis metod wyceny przychodów z umów o roboty budowlane	Informacja o zmiennej części wynagrodzenia oraz wskazanie metody jej szacowania (tj. metoda wartości oczekiwanej, metoda wartości najbardziej prawdopodobnej)	Wskazanie, czy spółka rozpoznała w przychodach niezatwierdzone przez zamawiającego roszczenia
Atrem	Tak	Tak (jedna z dwóch metod)	Brak informacji
Budimex	Tak	Tak (ale nie podano metody)	Brak informacji
CNT	Tak	Tak (ale nie podano metody)	Brak informacji

cd. tab. 1

Spółka	Opis metod wyceny przychodów z umów o roboty budowlane	Informacja o zmiennej części wynagrodzenia oraz wskazanie metody jej szacowania (tj. metoda wartości oczekiwanej, metoda wartości najbardziej prawdopodobnej)	Wskazanie, czy spółka rozpoznała w przychodach niezatwierdzone przez zamawiającego roszczenia
Comprenum	Tak	Tak (wartość najbardziej Prawdopodobna)	Brak informacji
Decora	Tak	Nie	Brak informacji
Dekpol	Tak	Tak (ale nie podano metody)	Brak informacji
Elektrotim	Tak	Nie	Brak informacji
Erbud	Tak	Tak (wartość oczekiwana)	Brak informacji
Instal Kraków	Tak	Tak (wartość oczekiwana)	Brak informacji
MDI Energia	Tak	Nie	Brak informacji
Mercor	Tak	Tak (wartość oczekiwana)	Brak informacji
MFO	Tak	Nie	Brak informacji
Mirbud	Tak	Nie	Brak informacji
Mostostal Płock	Tak	Nie	Brak informacji
Mostostal Warszawa	Tak	Tak (wartość najbardziej prawdopodobna)	Tak
Mostostal Zabrze	Tak	Nie	Brak informacji
PA Nova	Tak	Tak (wartość najbardziej prawdopodobna)	Brak informacji
Grupa Pekabex	Tak	Tak (ale nie podano metody)	Brak informacji
Polimex Mostostal	Tak	Nie	Brak informacji
Prochem	Tak	Nie	Brak informacji
Remak-Energomontaż	Tak	Nie	Brak informacji
Teggas	Tak	Nie	Brak informacji
Torpol	Tak	Tak (jedna z dwóch metod)	Brak informacji
Trakcja	Tak	Tak (wartość najbardziej prawdopodobna)	Tak

Spółka	Opis metod wyceny przychodów z umów o roboty budowlane	Informacja o zmiennej części wynagrodzenia oraz wskazanie metody jej szacowania (tj. metoda wartości oczekiwanej, metoda wartości najbardziej prawdopodobnej)	Wskazanie, czy spółka rozpoznała w przychodach niezatwierdzone przez zamawiającego roszczenia
Unibep	Tak	Nie	Brak informacji
Vistal Gdynia	Tak	Nie	Tak
ZUE	Tak	Nie	Wzmianka*

* ZUE umieściło wzmiankę w notce objaśniającej do sprawozdania finansowego, w której spółka napisała, że zgłosiła przeciw zamawiającemu pozew o roszczenie kontraktowe i waloryzacyjne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie sprawozdań finansowych wybranych spółek (dotyczy wszystkich tabel).

Każda spośród 27 analizowanych spółek opisała w sprawozdaniu finansowym metodę ujmowania przychodów z umów z klientami. Brzmienie tych zapisów jest dość zbliżone do siebie i zwykle oparte na uregulowaniach MSSF 15 punkt 9 (tj. pięciostopniowy model rozpoznawania i ujmowania przychodów).

Informację o tym, że wartość wynagrodzenia może obejmować część zmienną umieściło jedynie 13 spółek (czyli 48% badanej populacji). Nie wskazało przy tym, czy w zmienną część wynagrodzenia mogą wchodzić zgłoszone wobec zamawiającego roszczenia. Wśród tych 13 spółek, trzy spółki wskazały, że szacują wartość zmiennego wynagrodzenia metodą wartości oczekiwanej, cztery spółki podały, że wykorzystują metodę wartości najbardziej prawdopodobnej, dwie spółki poinformowały, że wykorzystują jedną z tych dwóch metod w zależności od tego, która jest w danych okolicznościach bardziej adekwatna. Pozostałe spółki nie podały w ogóle, jaką metodę wykorzystują do wyceny zmiennej części wynagrodzenia.

Prezentując informację o zmiennej części wynagrodzenia, spółki nie ujawniają jakie składniki z realizowanej umowy o roboty budowlane wchodzi w skład zmiennej ich części. Przykładowo, spółka Instal Kraków w notce objaśniającej do skonsolidowanego sprawozdania finansowego (nota pt. „Przychody”) napisała w tej kwestii: „do ceny transakcyjnej zalicza się tylko tę część lub całość kwoty oszacowanego wynagrodzenia zmiennego w takim zakresie, w jakim istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że nie nastąpi odwrócenie znaczącej części kwoty wcześniej ujętych skumulowanych przychodów w momencie, kiedy ustanie niepewność co do wysokości wynagrodzenia zmiennego”.

Informację o rozpoznaniu w przychodach niezatwierdzonych jeszcze przez zamawiającego roszczeń podało jedynie cztery spośród wszystkich 27 analizowanych spółek, co stanowi 15% badanej populacji. Były to takie spółki jak: Mostostal Warszawa, Trakcja, Vistal Gdynia SA oraz ZUE. Ujawnienia tych spółek o aktywowanych roszczeniach zawarto w tabeli 2, zaś szczegóły ujawnień opisano poniżej.

Tabela 2. Zakres szczegółowych ujawnień o przychodach z niezatwierdzonych roszczeń

Spółka	Opis metody szacowania przychodów z roszczeń	Wskazanie, że istnieje niepewność co do uzyskania wpływów z aktywowanych roszczeń	Ujawnienie kwoty aktywowanych roszczeń	Informacja o spodziewanych terminach wpływów z roszczeń
Mostostal Warszawa	Tak	Tak	Tak	Tak
Trakcja	Tak	Tak	Tak	Tak
Vistal Gdynia	Nie	Tak	Tak	Nie
ZUE	Nie	Nie	Nie	Nie

A. Mostostal Warszawa

a) miejsce ujawnienia:

- zasady rachunkowości – pkt. 4.18,
- noty objaśniające „Przychody i koszty” – punkt 6.1 Długoterminowe kontrakty budowlane;

b) opis metody szacowania przychodów z roszczeń:

Kwoty ujęte jako aktywa z tytułu realizacji kontraktów budowlanych odzwierciedlają oszacowaną wartość zmiennego wynagrodzenia, przy czym:

- zmiana ceny transakcyjnej wynikająca ze zmiany umowy jest oszacowana przy uwzględnieniu wszystkich informacji (historyczne, bieżące, prognozy oraz opinie prawne i raporty ekspertów), które były w sposób racjonalny dla niej dostępne na moment sporządzenia sprawozdania finansowego,
- do ceny transakcyjnej zalicza się część kwoty wynagrodzenia z tytułu zmiany umowy w zakresie, w jakim istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że nie nastąpi odwrócenie znaczącej części kwoty wcześniej ujętych skumulowanych przychodów w momencie, kiedy ustanie niepewność co do wysokości wynagrodzenia z tytułu zmiany umowy;

c) wskazanie niepewności odnośnie do uzyskania wpływów z aktywowanych roszczeń:

- wskazanie na możliwości pojawienia się nieprzewidzianych okoliczności (np. zwiększenie zakresu rzeczowego robót, konieczność dłuższej realizacji kontraktów), które – w ocenie Spółki – powodują zmiany umów z zamawiającym,
- roszczenia zgłoszone do zamawiających, przysługujące na skutek zmiany umów są egzekwowalne i reprezentują dodatkowe wynagrodzenie wykonawcy,
- zmiana umowy może mieć miejsce nawet, jeżeli strony pozostają w sporze,
- spółka początkowo negocjuje roszczenia z zamawiającymi, a w przypadku braku porozumienia kieruje je na drogę postępowania sądowego;

d) ujawnienie kwoty aktywowanych roszczeń:

Spółka przedstawiła tabelę z wartością nominalną wynagrodzenia zmiennego, które będzie przysługiwać Spółce w przypadku korzystnego rozstrzygnięcia postępowania sądowego oraz wartość aktywów z tytułu realizacji kontraktów budowlanych, związanych z roszczeniami, ujętych w sprawozdaniu z sytuacji finansowej.

e) spodziewane terminy wpływów z roszczeń:

Ze względu na wysoki stopień skomplikowania umów o usługi budowlane oraz ze względu na fakt, że postępowania sądowe są wieloinstancyjne może upłynąć wiele lat zanim prawomocny wyrok w danej sprawie zostanie ogłoszony.

B. Trakcja

a) miejsce ujawnienia:

- nota 10 „Ryzyko kontynuacji działalności” oraz podjęte i planowane działania Zarządu – podpunkt „Kontynuacja negocjacji w sprawie roszczeń”,
- nota 12 „przychody ze sprzedaży”,
- nota 47 „Istotne sprawy sporne i sądowe”;

b) opis metody szacowania przychodów z roszczeń:

Na podstawie przeprowadzonych wewnętrznych analiz oraz opinii zewnętrznych doradców Spółka uwzględniła w budżetach kontraktów długoterminowych roszczenia sądowe składane wobec zamawiających. Wysokość roszczeń sądowych składanych wobec zamawiających, uwzględniona w budżetach kontraktów długoterminowych, została skorygowana o współczynnik ryzyka i współczynnik prawdopodobieństwa. Kwota roszczeń możliwych do uzyskania przez Spółkę zawiera się w przedziale 35–50 mln zł. Kwota została oszacowana na podstawie opinii eksperckich oraz szacunków Spółki w oparciu o dane historyczne oraz analizę poszczególnych kontraktów;

c) wskazanie niepewności odnośnie do uzyskania wpływów z aktywowanych roszczeń:

- wskazanie, że spółka ma roszczenia kontraktowe procedowane na drodze sądowej w kwocie 120,3 mln zł,
- spółka kontynuuje negocjacje w celu ugodowego rozwiązania sporów sądowych,
- spółka zamieszcza szczegółowe informacje o stanie sporu prawnego w tym zakresie (w nocie 47 raportu),
- spółka ma też roszczenia kontraktowe, które dochodzi na drodze kontraktowej (pozasądowej) w kwocie 249,5 mln zł;

d) ujawnienie kwoty aktywowanych roszczeń:

Zarząd nie podaje dokładnej kwoty ujętych w sprawozdaniu finansowym roszczeń ze względu na dobro toczących się negocjacji z zamawiającym;

e) spodziewane terminy wpływów z roszczeń:

Na obecnym etapie Zarząd Spółki nie jest w stanie określić terminu zakończenia negocjacji dotyczących roszczeń sądowych i ich wpływu na wynik.

C. Vistal Gdynia

a) miejsce ujawnienia:

- nota 12 pt. „Przychody”;

b) spółka napisała, że „w oszacowaniu przychodów na jednym z kontraktów uwzględnione zostały roszczenia wynikające ze wzrostu cen stali w związku z przekonaniem graniczącym z pewnością o pozytywnym rozpatrzeniu tych roszczeń przez Zamawiającego. Przychody szacowane wynikające z tych roszczeń wyniosły 938 tys. zł”.

D. ZUE

a) miejsce ujawnienia:

- nota objaśniająca o istotnych, toczących się postępowaniach sądowych w grupie wiarytelności spółki;

b) spółka opisała, że jest powodem w sprawach sądowych przeciw zamawiającym dotyczących roszczenia kontraktowego oraz dotyczących umownych roszczeń waloryzacyjnych w zakresie kontraktów kolejowych. Wspominając o tych kwestiach, ZUE nie wspomniało, czy zostało to już ujęte w budżecie przychodów i rozpoznane w wyniku finansowym.

Przeprowadzone badania pokazały, że ujawnienia o przychodach ze zmiennej części wynagrodzenia wykonawcy umowy o roboty budowlane są stosunkowo niewielkie. Mniej niż połowa badanych spółek (48%) umieściła informację o tym, że część ich wynagrodzenia ma charakter zmienny oraz wskazała, jaką metodę stosują do wyceny tej części.

Jedynie cztery spółki (15% badanej populacji) umieściły w sprawozdaniach finansowych informację o tym, że mają wobec zamawiających roszczenia o dodatkowe wynagrodzenie. Spółki te ujawniły, że część z tych niezatwierdzonych jeszcze roszczeń podwyższyło ich zaksięgowane przychody oraz zaprezentowały bardziej szczegółowe dane na ten temat. Zakres ujawnień o aktywowanych roszczeniach był jednak różny. Dwie z nich (Mostostal Warszawa oraz Trakcja) ujawniły informacje odnoszące się do wszystkich elementów katalogu ujawnień zaproponowanego w teoretycznej części artykułu. Vistal Gdynia podał informację o wysokości rozpoznanych przychodów z niezatwierdzonych roszczeń oraz wskazał jedynie, że „z przekonaniem graniczącym z pewnością” zostaną one pozytywnie rozpatrzone przez zamawiającego. Ostatnia z tych spółek, czyli ZUE, nie podała praktycznie żadnych danych z katalogu potrzebnych ujawnień i ograniczyła się do podania informacji, że jest powodem w sprawach sądowych przeciw zamawiającym dotyczącym roszczenia kontraktowego oraz dotyczących umownych roszczeń waloryzacyjnych.

Szczegółowe objaśnienia spółek o aktywowanych roszczeniach zostały ujęte w różnych częściach sprawozdania finansowego. Były one umieszczane albo w opisie zasad rachunkowości albo w notach objaśniających o przychodach lub istotnych sprawach spornych i sądowych lub też w nocie dotyczącej kontynuacji działalności jednostki.

Analizując ujawnienia, zbadano także na ile istotne są kwoty rozpoznanych z tego tytułu niezatwierdzonych roszczeń w wartości sumy bilansowej i kapitału własnego spółek prezentujących te informacje.

Tabela 3. Istotność aktywowanych roszczeń
(dane na koniec roku 2021; kwoty w mln zł)

Spółka	Kwota roszczeń	Suma bilansowa	Kapitał własny	% sumy bilansowej	% kapitału własnego
Mostostal Warszawa	237	922	+80	23	296
Trakcja	35–50	1.477	+337	3	10
Vistal Gdynia	1	101	-3	1	-

Rozpoznane przychody z roszczeń mają istotne znaczenie dla oceny sytuacji majątkowo-finansowej tych 3 badanych spółek. Wielkość aktywowanych roszczeń jest na tyle duża, że stanowi znaczącą część ich kapitału własnego oraz zauważalny element sumy bilansowej. Bez rozpoznania tych przychodów z roszczeń w księgach obraz kapitału własnego tych spółek byłby odmienny. Jest to szczególnie widoczne w przypadku Mostostalu Warszawa, którego dodatni kapitał własny zmienił się w wielkość ujemną, gdyby spółka nie aktywowała roszczeń. Poczynione obserwacje potwierdzają, że przychody z niezatwierdzonych roszczeń mogą w praktyce poprawiać znacząco rentowność pojedynczego kontraktu budowlanego, jak również wynik finansowy całej spółki. Stanowią one dodatkowy argument za tym, że ujawnienia o aktywowanych roszczeniach są potrzebne, aby umożliwić użytkownikowi sprawozdania finansowego wgląd w ich wpływ na sytuację majątkowo-finansową wykonawcy kontraktu budowlanego.

Podsumowanie i wnioski

Rozpoznane przychody z niezatwierdzonych jeszcze roszczeń stanowią niekiedy istotną kwotę i wpływają znacząco na marżę realizowanych kontraktów budowlanych. Z rozpoznawaniem przychodów z niezatwierdzonych roszczeń wiąże się nieodłącznie istotna niepewność oraz ryzyko nieuzyskania ich w części lub nawet w całości. Spółka budowlana powinna ujawniać w rocznych sprawozdaniach finansowych szersze objaśnienia o tego rodzaju aktywowanych roszczeniach, aby umożliwić zapoznanie się ze specyfiką tej szczególnej kategorii przychodów oraz wynikającą z niej niepewnością i ryzykiem.

Z przeprowadzonych badań wynika, że polskie spółki budowlane nie ujawniają w sprawozdaniach finansowych w sposób wystarczający potrzebnych informacji o rozpoznanych przychodach z niezatwierdzonych roszczeń oraz wpływie na ich sprawozdawczość finansową tych podmiotów. Zdecydowana większość spółek (85% badanej populacji) nie prezentuje żadnych ujawnień o roszczeniach zgłoszonych do zamawiających i ewentualnych kwotach z nich, które rozpoznała w swoich przychodach. Te spółki, które decydują się na ujawnienie, również nie w każdym przypadku prezentują wszystkie potrzebne dane. Ujawniane dane różnią się zakresem i miejscem prezentowanych informacji. Jest to istotny problem, który wymaga przeprowadzenia dalszego badania. Aktywowane roszczenia stanowią bowiem dla niektórych polskich spółek budowlanych znaczącą część kapitału własnego i sumy bilansowej.

Opisana praktyka niewystarczających ujawnień o rozpoznanych przychodach z niezatwierdzonych roszczeń każe zastanowić się nad zakresem obligatoryjnych ujawnień dla spółek realizujących długoterminowe kontrakty budowlane. Zdaniem autora, warto byłoby rozszerzyć katalog obowiązkowych ujawnień w ten sposób, aby wykonawca kontraktu budowlanego prezentował w sprawozdaniach finansowych takie informacje jak:

- a) wskazanie, czy w przychodach zostały ujęte niezatwierdzone jeszcze roszczenia;
- b) opis metody szacowania przychodów z roszczeń oraz wskazanie na znaczny stopień uznaniowości osądów co do szans i ryzyka ich uzyskania;

- c) kwoty zaksięgowanych przychodów z niezatwierdzonych roszczeń;
- d) spodziewane terminy uzyskania wpływów.

Artykuł ma znaczenie praktyczne. Sformułowano w nim katalog potrzebnych ujawnień o przychodach z niezatwierdzonych jeszcze roszczeń wykonawcy. Wskazano także na niedoskonałości w aktualnej praktyce ujawnień. Może stanowić pomoc dla osób sporządzających i analizujących sprawozdania finansowe spółek budowlanych oraz przyczynić się do poprawy jakości sprawozdań finansowych tych podmiotów.

Literatura

- Baloi D., Price, A.D. (2003), *Modelling global risk factors affecting construction cost performance*, „International Journal of Project Management” 21 (4), s. 261–269; [https://doi.org/10.1016/S0263-7863\(02\)00017-0](https://doi.org/10.1016/S0263-7863(02)00017-0).
- FIDIC (2017), *FIDIC Conditions of Contracts for Plant and Designbuild*, Federation Internationale des Ingenieurs Conseils, 2017.
- Gierusz J., Szumisz A. (2019), *Tryb rozpoznawania przychodów z umów o budowę zgodnie z MSSF 15 „Przychody z umów z klientami”*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie”, 6 (984), s. 57–74.
- Gmytrasiewicz M. (2008), *Rachunkowość. Podstawowe zasady i założenia*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Gościński K., Pałczyńska-Gościńska R. (2006), *Unowocześnienie systemu raportowania w spółkach publicznych kreatorem bogactwa akcjonariuszy*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego, Rachunkowość. Wybrane aspekty”, 4, s. 41–57.
- IAASB (2018), ISA 540, (Revised), *Auditing, Accounting Estimates and Related Disclosures*, International Auditing and Assurance Standards Board, New York.
- Kotapski R., Eaton D. (2009) *Zarządzanie przedsiębiorstwem budowlanym*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa.
- Kotapski R. (2014), *Budżetowanie w zarządzaniu przedsiębiorstwem budowlano-montażowym*, Wydawnictwo Marina, Wrocław.
- Sakowski S. (2018), *Obowiązek prowadzenia bieżących zapisów – warunki kontraktowe FIDIC Żółta i Czerwona Księga w wersji z 1999 roku oraz z 2017 roku*, DLA PIPER GSC POLAND, Warszawa.
- Silska-Gembka S. (2011), *Rola informacji dodatkowej w jednostkach realizujących kontrakty długoterminowe*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego”, 625, s. 313–327.
- Szalacha P. (2020), *Roszczenia jako element budżetu przychodów projektu budowlanego*, [w:] Kes Z. (red.), *Współczesne dylematy rachunkowości i controllingu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, s. 58–69.
- Szalacha P. (2021), *Przychody wykonawcy długotrwałych umów budowlanych (cz. II)*, „Rachunkowość”, 6, s. 3–13.
- Świdarska M. (2005), *Sprawozdawczość finansowa jako źródło informacji dla oceny efektów działalności gospodarczej*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, 29 (85), s. 101–126.
- Van der Puil J., Van Weele A. (2013), *International contracting: Contract management in complex construction projects*, Imperial College Press, London.
- Van Wyk M., Coetse D. (2020), *The adequacy of IFRS 15 for revenue recognition in the construction industry*, „Journal of Economic and Financial Sciences”, 13 (1), article number 474; <https://doi.org/10.4102/jef.v13i1.474>.
- Wagenhofer A. (2014), *The role of revenue recognition in performance reporting*, „Accounting and Business Research”, 44 (4), s. 349–379; <https://doi.org/10.1080/00014788.2014.897867>.

- Welk R. (2001), *Kosztorysowanie w budownictwie. Podręcznik*, Polskie Centrum Budownictwa, Warszawa.
- Wilken S., Ghaly K. (2012), *The law of waiver, Variation and Estoppel*, Oxford University Press, Oxford.
- Wirkus M., Trzeciński R. (2011), *Skuteczne zarządzanie roszczeniami w budownictwie*, „Budownictwo i Inżynieria Środowiska”, 2 (4), s. 685–697.
- Wysoczański H. (2018), *Kontrakty budowlane*, Polcen, Warszawa.
- Założenia koncepcyjne sporządzania i prezentacji sprawozdań finansowych* (2004), Międzynarodowe Standardy Sprawozdawczości Finansowej, International Accounting Standards Board, London.

Akty prawne i standardy

- KSR 3 (2009), Krajowy Standard Rachunkowości nr 3, Niezakończone usługi budowlane, uchwała nr 9/09 Komitetu Standardów Rachunkowości z dnia 26 października 2009 (Dz. Urz. MF. 09.16.88).
- MSSF 15 (2016), Międzynarodowy Standard Sprawozdawczości Finansowej nr 15, Przychody z umów z klientami, Rozporządzenie Komisji (UE) 2016/1905 z dnia 22.09.2016 roku.
- Ustawa z dnia 29 września 1994 roku o rachunkowości, Dz.U. 2021 poz. 217 z późn. zm.

